

Profesor Jiří Vicherek – příběh botanika v neklidných časech

Milníky v běhu života významných přírodovědců jsou univerzitní studium, disertační práce, výzkumné cesty a stáže, práce na projektech, publikace a postup po žebříčku akademických hodností. Tak to funguje v ideálním světě. V reálném světě však mohou neblahé vnější vlivy nečekaně zastavit i nejslibnější vědeckou dráhu a zejména v neklidném 20. stol. nebyly nešťastné zvraty v lidských osudech ničím výjimečným. Takový byl i životní příběh prof. RNDr. Jiřího Vicherka, CSc., vůdčí osobnosti brněnské univerzitní botaniky druhé poloviny minulého století (životopisné články a seznamy publikovaných prací viz Preslia 1989, 61: 371–374 a 2000, 72: 91–93). V jeho případě však šlo o příběh se šťastným koncem.

Rodák ze Slezska (narozen 28. prosince 1929 v Petřvaldě) neměl lehké dětství. Rodina se po polské okupaci Těšínska musela několikrát stěhovat a otec byl vězněn kvůli zapojení do protinacistického odboje. V r. 1951 se Jiří Vicherek zapsal ke studiu odborné botaniky na brněnské Masarykově univerzitě. V té době ještě na zdejší botanické pracoviště docházel jeho zakladatel, světoznámý fytogeograf a bryolog prof. Josef Podpěra (viz Živa 2012, 4: LXVI–LXVII), avšak vůdčí osobností už byl jeho žák doc. Jan Šmarda, který měl po vzoru učitele široké znalosti floristické, fytogeografické, geobotanické a bryologické, vše podložené bohatou terénní zkušeností. Tehdejší studenti včetně J. Vicherka často nadšeně vzpomínají na Šmardovo vedené botanické exkurze na jižní Moravu, do Hrubého Jeseníku a zejména na letní pobyty na chatě Protěžka (dnes Plesnivec) v Belianských Tatrách, kde pod jeho vedením prováděli terénní výzkum, někteří i pro své diplomové práce. Jiří Vicherek, jenž jako většina jiných dobrých botaniků začal vědeckou dráhu floristickým bádáním v rodném kraji, se zřejmě právě pod Šmardovým vlivem začal orientovat na fytoocenologický výzkum, tedy typizaci rostlinných společenstev na základě jejich druhového složení.

Studium na Masarykově univerzitě ukončil J. Vicherek v r. 1956 a v následujících třech letech pracoval na aspirantuře (dnes by šlo o doktorské studium) ve Výzkumném ústavu krmivářském Československé akademie zemědělských věd v Brně. V disertaci podrobně zpracoval diverzitu vegetace nívy dolní Dyje, nádherné přírodní krajiny, která o dvě až tři desetiletí později nenávratně zmizela pod hladinou vodních nádrží Nové Mlýny. V r. 1959 přešel na místo asistenta na katedru botaniky mateřské univerzity a ve stejné době se začal systematicky zabývat diverzitou rostlinných společenstev slaných půd na jižní Moravě. Tento svůj zájem postupně rozšiřoval i na jižní Slovensko. Pořídil si malou motorku a na té navštívil a prozkoumal

všechna významnější slániska panonské oblasti tehdejšího Československa. Výsledky systematicky shrnul v habilitační práci obhájené r. 1965, jejíž německy psaná knižní podoba vyšla v r. 1973. Už tehdy však bylo zřejmé, že na mnohých popsaných lokalitách patří biotop slanisk nenávratně minulosti a na dalších stojí těsně před zánikem. Vicherkova monografie vegetace československých slanisk tak navždy zůstává cenným dokumentem, který doslova za pět minut dvanáct zachytil někdejší romantismus tohoto zanikajícího přírodního stanoviště. Probíhala obrovská proměna krajiny způsobená poválečnou intenzifikací zemědělství, u nás navíc umocněná negativními důsledky kolektivizace a socialistického plánování. Prof. Vicherek později často vzpomínal na terénní výzkumy z doby svého mládí s nostalgickým povzdechem, že skoro vše hezké, na co tehdy sáhl, dnes už neexistuje.

V 60. letech byl Jiří Vicherek ve svých nejlepších letech, v plné síle. Vedl výuku ekologicky orientované botaniky a současně začal dynamicky rozšiřovat své vědecké zájmy i geografický záběr. Brno leží na severozápadní hranici ponticko-panonské lesostepi a brněnští botanici proto tradičně upírají pohled k jihovýchodu a východu, kde se nachází klíč k interpretaci rostlinné diverzity jižní Moravy i řada otevřených otázek, které si přímo říkají o podrobné zkoumání. O vegetaci jihovýchodní a východní Evropy však existovalo a stále existuje jen omezené množství spolehlivých údajů a J. Vicherek začal tyto údaje systematicky shromažďovat přímo v terénu. Soustředil se přitom hlavně na vegetaci písčín. Ke studiu vegetace pobřežních dun Černého moře posloužila rodinná dovolená v Bulharsku, uskutečnění terénního výzkumu v tehdejší Sovětské svazu, kde byl pohyb cizinců důkladně kontrolován

a silně omezován, však bylo značně obtížné. I to se ale podařilo a Jiří Vicherek projel na turistické výletní lodi po řece Dněpru všechny vegetační zóny Ukrajiny od Kyjeva až po Černé moře a po cestě systematicky zapisoval fytoocenologické snímky. Jeho práce z Bulharska i Ukrajiny jsou pionýrským pokusem o výzkum vegetace těchto zemí evropskou fytoocenologickou metodou, na který místní botanici navázali až po třech desetiletích. Současně se začal systematicky zabývat fytoocenologickým výzkumem stepní vegetace jižní Moravy. Rozsáhlá rukopisná zpráva o této vegetaci z r. 1971 (spolu s Jiřím Unarem) kvůli následujícímu neblahému vývoji bohužel nevyšla tiskem a byla zčásti zhodnocena teprve v regionálních studiích v 90. letech. Primární data v ní obsažená byla nedávno použita v monografii Vegetace České republiky 1 (Academia, Praha 2007).

V době politického uvolnění v 60. letech se J. Vicherkovi naskytlá příležitost krátkodobě navštívit pracoviště německého prof. Reinholda Tüxena, tehdy hlavního organizátora vědeckého života evropské fytoocenologické komunity. Mezinárodní atmosféra Tüxenova ústavu Jiřího Vicherka silně ovlivnila. Díky tomuto pobytu získal i nezbytné zahraniční kontakty, které se v tehdejší světě plném uzavřených hranic a bez internetu zdaleka nenavazovaly tak snadno jako dnes.

Přišel však rok osmašedesátý. Nabízí se otázka, co by mohl tento nadšený badatel se svými studenty dokázat, kdyby mu bylo dopřáno prostě jen pokračovat v rozdělané práci. A kolik dodnes nezodpovězených otázek o vegetaci kontinentálních lesostepních oblastí mohlo být vyřešeno už někdy před čtvrt stoletím. Jako mnoho dalších lidí se Jiří Vicherek po sovětské okupaci Československa stal kvůli svým zásadovým postojům nepohodlný pro kolegy, často podprůměrných odborných kvalit, které normalizační režim vynesl do vedoucích funkcí. Případ J. Vicherka a s ním i celé brněnské katedry botaniky je ukázkovým příkladem tehdejší šikany. Po okupaci dostali téměř všichni zdejší akademičtí pracovníci v oboru botaniky nálepku politicky nespolehlivých, kterým nelze svěřit vedení univerzitního pracoviště. Proto byla katedra botaniky v r. 1971 sloučena s katedrou fyziologie rostlin a spojené pracoviště řídil „uvědomělý“ fyziolog prof. Zdeněk Laštůvka. Jiří Vicherek byl z učitelského místa převeden na místo vědeckého pracovníka a dostal pracovní smlouvu na dobu určitou do konce r. 1975. V r. 1973 mu vedoucí katedry odebral zbývající výuku a rovněž se pokusil zrušit Vicherkův výzkumný projekt věnovaný ekologii vegetace jihomoravských písčín. Důvod se našel: nespolehlivého Vicherka přece nemůžeme nechat řídit vědecký projekt a ani jeho botaničtí kolegové nejsou vhodní k tomu, aby vedení projektu převzali. Formálně však projekt byl, jako veškerá československá socialistická věda, součástí státního pětiletého plánu a jeho hlavní koordinace náležela tehdejšímu řediteli Botanického ústavu Československé akademie věd (ČSAV) Slavomilu Hejnému (viz Živa 2012, 4: LXXII). Snad díky tomu byla Vicherkova část projektu dokončena a zpracována v rukopisné závěrečné

1 Jiří Vicherek v r. 2002 v porostu kavylu písečného (*Stipa borysthena*) na Vátých píscích u Bzence, jejichž vegetaci podrobně zpracoval začátkem 70. let 20. stol. Foto M. Chytrý

2 a 3 Studenti botaniky Masarykovy univerzity v Brně na exkurzi do Vysokých Tater vedené Janem Šmardou v r. 1953, Jiří Vicherek dole třetí zprava. Studentské album z 50. let (obr. 2; foto P. Marvan) a originální popisek se jmény účastníků v pořadí zleva nahoře (obr. 3)

zprávě, která však nikdy nevyšla tiskem. Jiří Vicherek dostal zákaz publikovat a byl převeden na technickou pozici v knihovně katedry. Po vypršení pracovní smlouvy ho z univerzity propustili. Podobný scénář tehdy nebyl na univerzitě nijak výjimečný a na botanickém pracovišti byl použit už na začátku 60. let, kdy odtud soudruzi vyhnali dřívějšího vedoucího katedry botaniky, výše zmíněného Jana Šmardu. Několik podobně postižených botaniků po r. 1968 zachránil již také zmíněný S. Hejný, který je přijal do Botanického ústavu ČSAV a umožnil jim pracovat na méně exponovaných místech. V případě J. Vichera však Hejný žádosti nevyhověl. Možná byl u vlivných soudruhů v tak velké nemilosti, že by jeho zaměstnávání bylo pro Hejného a Botanic - ký ústav příliš riskantní.

Náhradní zaměstnání získal vypovězený botanik v Jednotném zemědělském družstvu Brtův na Blanensku, kam dalších 14 let denně dojížděl asi 30 km ze svého brněnského bydliště. Je to v mém rodném kraji a od místních lidí vím, jak si skromného a laskavého vyhnance pracujícího v jejich středu hluboce vážili. Bez jaké - kolí perspektivy dalšího působení v oboru se však Jiří Vicherek stáhl z botanického života a s bývalými kolegy se stýkal jen výjimečně. V 80. letech jsem zpracovával diplomové téma o některých typech vegetace, jimiž se o dvě desetiletí dříve zabýval on. Proto jsem mu napsal dopis s prosbou o konzultaci, avšak nedostal jsem odpověď. Když jsem měl později to štěstí a stal se jeho doktorandem, vícekrát si na to vzpomněl a opakovaně se mi omlouval za to, že mu tehdy jakýkoli kontakt s milovaným a zakázaným oborem drásal srdce.

Přišel listopad 1989 a mezi prvními požadavky stávkujících studentů na Přírodovědecké fakultě byla rehabilitace a návrat vyhnanych učitelů včetně J. Vichera. Ten se v únoru 1990 skutečně vrátil

a v červnu téhož roku byl jmenován profesorem. Jeho návrat patřil k těm, které byly pro pracoviště šťastné. Nikomu se nemstil, nesnažil se za každou cenu dohnat ztracenou kariéru. Jako svůj hlavní cíl si vytkl obnovu zdevastované botanické katedry na Masarykově univerzitě. Samostatná katedra systematické botaniky a geobotaniky byla znovu zřízena v r. 1991 a Jiří Vicherek se stal jejím vedoucím. Nebylo toho málo, co bylo třeba udělat. Muselo se znovu zavést studium odborné botaniky, mezitím zrušené. Pracoviště, na němž zůstali jen tři učitelé, bylo nutné doplnit personálně. Téměř zde zanikl kdysi tak silný geobotanický výzkum, který nahrazovaly jen nahodilé dokumentační průzkumy některých lokalit na jižní Moravě. Nová zahraniční literatura skoro nebyla k dispozici a stejně tak chyběly kontakty se zahraničními institucemi. Grantový systém na začátku 90. let ještě neexistoval a peníze v popřevratové době stačily sotva na běžný chod kateder. Velkou devizou však bylo, že přes veškerou nepřízeň okolí přetrvával v dobrém stavu herbář, rozsáhlá botanická knihovna a duch tradice Podpěrovy doby. Prof. Vicherek vsadil na všestrannou podporu mladších botaniků ve svém okolí. Byl zcela smířen s tím, že on nebude sklízet plody svého úsilí: budoval pracoviště pro mladší kolegy a ty, kdo přijdou po něm. V naší tehdy mladé botanické generaci jsme na jedné straně cítili silný handicap v možnostech oproti vrstevníkům ze zavedených institucí, na druhé straně jsme nadšeně přijímali úžasnou výzvu obnovit si vlastní sílu tradiční akademické pracoviště pod vedením moudrého pana profesora, který představoval i silnou morální autoritu.

Počátky obnoveného geobotanického výzkumu byly na začátku 90. let skromné. Jiří Vicherek získal od Ministerstva životního prostředí několik desítek tisíc korun na základní floristickou a fytoecologickou inventarizaci nově vzniklého národního parku Podyjí. Toto dříve zakázané území za železnou oponou nás magicky přitahovalo nejen zachovalou přírodou, ale i příchutí neznámého místa, kde od války skoro nikdo nebdál. S prof. Vicherkem a Vítem Grulichem jsme zde strávili při terénní práci mnoho společných dní, obvykle završených večerním posezením ve vesnické hospodě v Popicích, kde pan profesor vzpomínal na botanické exkurze v 60. letech i na dobu „vyhnanství“, jak toto své životní období nazýval. Po spu-

tění národního grantového systému se dařilo postupně rozšiřovat výzkumné aktivity. Díky získaným grantům J. Vicherek nejprve zabezpečil dokončení výzkumu v NP Podyjí a v druhé polovině 90. let získal ještě jeden projekt komplexního regionálního botanického výzkumu, tentokrát věnovaný nivě na soutoku Moravy a Dyje, tedy rovněž zachovalému přírodnímu území za dřívější železnou oponou, které navíc navazovalo na zničenou nivní krajinu z jeho dizertační práce. Výsledky obou projektů jsou shrnuty v regionálních botanických monografiích klasického typu – dílech, jež odedávna tvoří pevný základ pro obecný ekologický výzkum, ale v dnešní době jsou bohužel stále vzácnější.

V r. 1996 předal J. Vicherek vedení katedry doc. Vladimíru Řehořkovi, ale dále sem docházel jako emeritní profesor až do konce r. 2005, kdy se při stěhování do přechodných prostor v Brně – Řečkovících rozhodl pracoviště nenásledovat. V tomto období dokončil knihu o flóře a vegetaci oblasti soutoku Moravy a Dyje a zpracoval všechny své materiály tak, aby je mohl využít jeho následovníci. Nepovažoval za nutné o tom sáhodlouze mluvit, spíš sedl a udělal to. Staré fytoecologické snímky z terénních deníků včetně unikátních záznamů z Bulharska a Ukrajiny převedl do elektronických databází, herbářové sběry opatřil etiketami a předal do katedrového herbáře a vlastní bohatou sbírku knih a se - parátů pečlivě roztřídil a věnoval katedrové knihovně.

Děni na katedře prof. Vicherek i ve svém emeritním období stále se zájmem sledoval (a při příležitostných návštěvách sleduje dodnes), ale aktivně do něj zasahoval stále méně. Věděl, že už to není potřeba, protože splnil svůj velký životní úkol, který mu, aniž by o to stál, připravilo neklidné 20. století. Obnovil pracoviště založené kdysi prof. Podpěrou a nasměroval je tak, aby znovu získalo autoritu v tuzemsku a zahraničí. A my, jeho spolupracovníci, víme, že toho dosáhl prostřednictvím slušného a důstojného jednání. I toto morální nasměrování snad na pracovišti stále zůstává.

Jiří Vicherek se koncem letošního roku dožívá 85 let. Za sebe a naše botanické i fakultní kolegy bych mu chtěl popřát pevné zdraví do dalších let. V závěru článku vycházejícího u příležitosti životního jubilea se patrně sluší říct: blahopřejeme. V mé mysli se však sem neodbytně tlačí jiná slova: děkujeme, pane profesore!

Exkurse se zúčastnili:

František Rudý,
Vladimír Řehořek,
Vladimír Lálík,
Doc. Jan Šmarda
se synem Jiřím,
Marta Skybová,
Eliška Coufalová,
František Figer,
Jiří Heřesa,
Jiří Vicherek,
Lída Heřmauská,
Kamil Rybářek a
Petr Marvan, který to
vše vyfotografoval.

3